

Het zien...

Henk Schoon 1-12-21

... van verbindingslijnen tussen christelijke en joodse feesten.

Van de avond van 28 november tot de avond van 6 december is het joodse feest van Chanoekah. Het feest van de lichten herinnert aan het wonder van de olie die voldoende was voor het ontsteken van acht lichten. Het ritueel van acht avonden in huis een licht ontsteken aan de Chanoekiah, steeds een licht meer, is een feestelijk gebeuren. In het bijbelboek 1 Makkabeeën 4 staat het verhaal over de altaarreiniging en in gebruikneming van de Tempel na het verjagen van de bezetters door Judah Maccabeüs en zijn broers. Behalve op de vrolijkheid op dit feest ligt het accent op zuivering. Christenen beginnen juist in deze tijd ook kaarsen te ontsteken: elke zondag van de Advent steeds een licht meer. De Advent is een periode van vasten, van inkeer en van zuivering. Zonder een aanwijsbaar verband tussen Chanoekah en Advent kun je overeenkomstige elementen herkennen.

Meerdere christelijke feesten die de kerken gemeenschappelijk hebben (zie het oecumenisch leesrooster van de Raad van Kerken in Nederland, [Oecumenisch Leesrooster – Raad van Kerken in Nederland](#)) kun je herleiden op de joodse feesten. Zo herken je in de feesten van Pasen, Pinksteren, de dagen van de Goede Week de feesten van Pesach, Sjavoeot, Loofhuttenfeest, Jom Kippoer. En zo zijn er nog wel meer lijnen te trekken. Bijvoorbeeld tussen de christelijke Quatertemperdagen en de joodse Geduchte dagen, beide in het najaar. Het is zaak om die lijnen te trekken in alle voorzichtigheid. Want de joodse en christelijke feesten hebben hun eigen ontwikkeling doorgemaakt. Ze vallen niet één op één samen. En de onderlinge verbanden zijn moeilijk te achterhalen.

Toch is het voor de kerken van groot belang om bewust te blijven van de raakvlakken van het gebed van de kerk met het gebed van Israël. De zo diep gekoesterde eenheid van de kerken, die geworteld is in Christus Jezus, raakt uit zicht als zij vergeten dat Jezus een jood was, naar de synagoge ging, uit de Wet en de profeten las. Om de geliefde en kostbare eenheid te bewaren is het zaak oog te houden voor de zilveren draden die door de traditie heen lopen, helemaal tot in de vroegste tijd van het christendom.

De eenheid die de kerken zoeken is gebaat bij het voor waarachtig houden van hun katholiciteit. Daarbij hoort het oog houden voor de lijnen die door de geschiedenis heen lopen van Gods omgang met Israël en de volken en met heel zijn schepping, Wie zijn dagen viert als feestdagen vanwege de omgang van God met mensen wordt al vrolijk van die kleine gelijkenis van de christelijke Adventsdagen met die van het joodse Chanoeka. Want met elke nieuwe kaars die wordt ontstoken op de kandelaar wordt het wonder van Gods licht die inbreekt in de heersende duisternis meer en meer zichtbaar.

Henk Schoon

De vooravond van het feest van Allerheiligen

Joris Vercammen 31-10-21

In de maand die volgt op Hervormingsdag, lijkt het me goed om als katholiek daarover te schrijven. Want eigenlijk hoort Hervormingsdrang een eigen plekje ook in het Katholieke kerkelijk jaar te hebben. De hervormers was het toch te doen om de hervorming van de kerk. En is die hervorming niet een permanente opdracht? Vandaar dat het niet zou misstaan daar elk jaar tenminste aan herinnerd te worden op zo'n feestelijke gedenkdag die meteen ook de

vooravond is van het Katholieke feest van Allerheiligen. Dát feest richt de focus op de roeping van de kerk een inclusieve gemeenschap te zijn, die alle grenzen overstijgt en tot in de hemel reikt. Inderdaad: voor we zover zijn moet er nog wel wat 'hervormd' worden!

De bekende Duitse systematische theoloog Wolfgang Pannenberg (1928-2014) beweert dat het ontstaan van de Lutherse kerk niet het succes van reformatie is, maar feitelijk haar failliet betekent. Hij bedoelt daarmee dat Luther mislukt is in zijn poging om de kerk te hervormen en in plaats daarvan de oorzaak van een kerkscheiding werd. Een nieuwe confessionele groep ontstond. Verschillen werden in beton gegoten.

Nu was de kerkkritiek van Luther grotendeels een kritiek op de hiërarchie. Voor Luther was de kerk was op de eerste plaats de verzameling van gedoopte gelovigen. Wie ertoe behoorde was niet altijd zichtbaar omdat de werkelijke gesteltenis van het hart niet zichtbaar is. Daarom is de kerk voor Luther ook een verborgen realiteit. Dat is natuurlijk moeilijk te verteren voor een hiërarchie die haar eigen status daardoor bedreigd weet. Daarmee werd door Luther echter het hiërarchische aspect van de kerk niet geloofchend, het werd wel een kwestie van tweede orde.

Eigenlijk bestond er niet echt een theologie van de kerk, een ecclesiologie dus, in de tijd van Luther. Dat maakte, mede door de maatschappelijke omstandigheden waarin de kerk en kerkelijke leiding een dominante rol speelden, dat 'kerk' met de hiërarchie geïdentificeerd werd. Eigenlijk was het de reformatie die door haar protest de vraag stelde naar het wezen van de kerk en zo impliciet een flinke stoot gaf aan de eerste aanzetten van een theologie van de kerk. Omdat de reformatie echter haar pijlen richtte op de hiërarchie en ook op de paus, gaf dat bij de ontwikkeling van de ecclesiologie aanleiding tot een nog sterkere identificatie van de kerk met de hiërarchie/pausdom dat als identiteitskenmerk van de katholieke kerk in evidentie werd gezet. Op deze wijze blokkeerden protest en verdediging elkaar wederzijds en

hielden ze elkaar in een houdgreep. Die blokkade heeft geduurd tot het midden van de vorige eeuw. Dan is er voorzichtig ruimte gekomen voor dialoog.

Als het goed is worden Protestanten op Hervormingsdag geconfronteerd met hun eigen Katholieke identiteit, zoals Katholieken op Allerheiligen zich bewust (mogen) worden van hun 'Protestantse roeping'. Protestanten worden er namelijk aan herinnerd dat het niet om de eigen confessie gaat, maar om de Kerk als geheel. Katholieken worden uitgedaagd het gegeven dat de kerk 'semper reformanda' is serieus te nemen en dus te werken aan de bekering van de Kerk tot haar wezen 'inclusieve gemeenschap' te zijn. Ons forumlid, Dominee Henk Gols, schreef ooit eens dat veel protestanten weinig of geen besef van de katholieke dimensie van hun kerk-zijn en geloof hebben. Hij is ervan overtuigd dat de grote kerkhervormers, Luther en Calvijn, geen andere bedoeling hadden dan goede katholieken zijn. Ze hadden niet de bedoeling een nieuwe kerk te stichten, zij wilden de bestaande kerk hervormen. Ze zochten daarvoor de inspiratie bij de kerk van de eerste eeuwen. Zo was het mogelijk zich te ontdoen van de onvermijdelijke pervertering die de geschiedenis met zich meebrengt. Henk Gols is ervan overtuigd dat de reformatie niet meer of minder is dan een moment van genade in de kerkgeschiedenis.

Daarom hoort Hervormingsdrang ook op de Katholieke kerkelijke kalender thuis. En ja: op de vooravond van Allerheiligen!

+Joris Vercammen

Maak de eenheid zichtbaar

Idelette Otten 24-09-21

afbeelding: eigen foto

Zaterdag 18 september mocht ik in de Lebuïnuskerk te Deventer getuige zijn van de wijding van Bernd Wallet, die – in het spoor van Willibrord – gewijd werd tot aartsbisschop van Utrecht. De week daarvoor had ik in 'mijn' kerk diverse kinderen uit groep 6 van de Rooms Katholieke Willibrordschool uitgelegd wat een bisschop was, wat hij droeg - een mijter en een staf – en de betekenis daarvan. Ze luisterden ademloos...

... en hadden de link tussen staf en herdersstok zelf nog niet gelegd. Leuk om hen dit als dominee te mogen vertellen.

Voor en na de wijding mocht ik als predikant meelopen in de feestelijke processie om de kerk in Deventer heen, mij te voegen in een oecumenisch gekleurde schare. De mensen op de terrasjes keken ondertussen hun ogen uit: is dit echt? De volgende dag volgde tijdens de vespers de installatie van de oud-katholieke aartsbisschop op zijn zetel in Utrecht. Daar sprak hij:

"Ik zie toekomst voor kerken in steden. Steden hebben zichtbare kerkgebouwen nodig, die dan wel de deuren open hebben. Het is heilzaam voor een stad als niet de hele omgeving aan commercie of privébezit is overgegeven. Maar als er plekken zijn waar mensen mogen hopen goede dingen te zien, te ontdekken, voor zichzelf en voor anderen. Goede dingen mogen hopen tot troost of uitdaging."

Ik geloof ook dat het heilzaam is dat de geestelijkheid, die met deze kerken is verbonden ook zichtbaar is. Toen ik deze zomer als toerist de Dom van Aarhus in Denemarken bezocht, waren daar op maandagmorgen allemaal predikanten verzameld. Zij droegen zwarte toga's met pijpkraag. Hun bisschop had een regiobijeenkomst georganiseerd, die begon met een processie en een dienst.

Ik heb dit beeld meegegeven aan mijn classispredikant, want ik mis het samen vieren met mijn protestantse collega's en daarmee ook een stuk zichtbaarheid van de kerk. Gelukkig mag ik als dominee elk jaar in de Goede Week met collega's meevieren in de kathedraal van de aartsbisschop bij de oliewijding. Maar eerder al kan ik in mijn eigen dorp Vleuten op 12 oktober meelopen in een processie van de oude (protestantse) Willibrord naar de nieuwe (rooms-katholieke) Willibrord vanwege het 550 jarig bestaan van de Broederschap van O.L.V. van Vleuten. Een feest om naar uit te zien, met een kerk, zichtbaar in eenheid.

Heimwee naar God

Wim van den Dool 1-9-21

In 2012 verscheen van de Nederlandse schrijver Cees Nooteboom, die ook in het Duitse taalgebied grote bekendheid geniet, de bundel 'Licht overal'. Het gedicht 'De tram' spreekt over de kerk in de verleden tijd:

*En vroeger?
Kazuifel, wijn. Een enkel
wonder? Alles in handen
van pausen en vissers.
Nu nooit meer.*

Het volgende gedicht uit 'Licht overal' staat in diezelfde kenmerkende verleden tijd. Het heet 'Utopia triumphans'; de toespeling op de zegevierende kerk is onmiskenbaar. Maar voor de dichter is de kerk iets uit het verleden.

En ook over God spreekt hij zo:

*De godheid, die toen nog bestond,
zichzelf voor altijd genoeg, vol
zonder ons en alles doordringend,
een gulden vlies om de schepping,
elk lichaam omvattend in vuur
nu gedoofd.*

'Zichzelf voor altijd genoeg' is theologie in een gedicht. Hedendaagse kunst is seculier, zo veronderstellen we vaak. Maar ondertussen zijn in het werk van Nooteboom religieuze thema's en christelijke cultuur volop aanwezig.

Ook een andere recente dichtbundel, Joost Zwagermans laatste boek, dat na zijn dood, in 2016 verscheen, is opvallend religieus. De gedichten tekenen de strijd van een 'ik' met zichzelf en met de leegte en met God:

*In deze noodtoestand
ben ik Hem niet van nut.
Wat moet Hij ook met mij? Worstelend
met mens en ding heeft Hij
wel iets anders aan zijn hoofd.*

De ik-figuur in deze gedichten van Zwagerman spreekt nu eens over God die er is, en dan over God die er niet is. Maar ook als de dichter zegt dat God niet aanwezig

is, betekent dat geen afscheid, maar blijft hij over God denken. Eén van de laatste gedichten uit de bundel begint met een affirmatie:

*Nochtans belijd ik
dat ik, tegen de klippen op,
uiteindelijk in Hem geloof.*

Maar direct daarna voelt de dichter weer distantie, een distantie die hij aan God toeschrijft:

*Zijn grootste en finale wapenfeit:
Hij is er niet.
Hij is alomvattende
afwezigheid.*

De dubbelheid blijft. Toch komt de ik-figuur van Zwagerman niet los van God en blijft hij Hem – worstelend, soms verwijtend – zoeken. Tot in de laatste regel van het laatste gedicht blijft de dichter in relatie met God.

Martien Brinkman schreef zo'n 10 jaar geleden een boek over de presentie van Christus in de westerse film, literatuur en beeldende kunst sinds 1960 onder de treffende titel 'Jezus incognito'. Maar in deze gedichten van Nooteboom en Zwagerman zijn de kerk en het geloof in God niet incognito aanwezig, maar openlijk, zij het dan als iets dat verloren geraakt is of waarmee de ik-figuur worstelt.

Zou het kunnen dat onze hedendaagse cultuur minder gesecculariseerd is dan we gewoonlijk veronderstellen en dat er een onderstroom is van verlangen naar geloof? En zou de scherpe publieke kritiek op de kerk vanwege de ernstige schandalen die in de laatste jaren openbaar geworden zijn, misschien niet alleen te maken hebben met morele ontzetting, maar ook met teleurgesteld verlangen?

Wim van den Dool

Cees Nooteboom, *Licht overal*, Amsterdam 2012, p.34-35

Joost Zwagerman, *Wakend over God*, Amsterdam 2016, p.44.79

Martien Brinkman, *Jezus incognito*. De verborgen Christus in de westerse kunst vanaf 1960, Zoetermeer 2012

Het is Pinksteren geweest...

Hans Burger 28-6-21

Het is Pinksteren geweest, we leven in de tijd van de Heilige Geest. Soms lijkt het of de Heilige Geest verdeelt: voor de één is de Heilige Geest verbonden met heel specifieke dingen (bijzondere gaven), voor de ander is de Geest vaag en roepen al die 'special effects' weerstand op.

In dat licht is het interessant om de Pentecostale traditie met haar luisteren naar de stem van God te leggen naast de nadruk die in de Jezuïtische traditie ligt op het leren onderscheiden.

Wanneer je bijvoorbeeld Dallas Willards boek *God verstaan* vergelijkt met het recente boek van Nikolaas Sintobin, *Vertrouw op je gevoel*, zijn er tal van overeenkomsten. Dallas Willard benadrukt dat je moet leren luisteren naar de zachte stille stem van God. Nikolaas Sintobin vindt het belangrijk dat je sensitief wordt voor wat er zich precies afspeelt in je hart en leert luisteren naar je gevoel.

Dat lijkt nog heel verschillend: gericht zijn op Gods stem of gericht zijn op je gevoel. Maar in beide tradities vind je een gevoeligheid voor hoe je onderscheidingsvermogen voor wat van God komt, scherper kan worden. En de gerichtheid op Gods stem en op je gevoel raken elkaar in beide tradities. In beide tradities speelt een centrale rol de ervaring die de twee leerlingen op weg naar Emmaüs verwoordden toen ze Jezus hadden ontmoet (Luk 24:32): "Brandde ons hart niet toen hij onderweg met ons sprak...?" Wanneer het Woord van God je hart raakt, brengen het luisteren naar Gods stille stem en het onderscheiden van je gevoel je op hetzelfde punt – daar waar je dankzij de Heilige Geest Jezus Christus ontmoet.

Het is dus de moeite waard om met een katholiek-oecumenische intentie door te vragen achter de verschillende manieren van verwoorden. Verschillende tradities gebruiken verschillende woorden, maar de werkelijkheid waar ze aan de hand van deze woorden in leven, is dezelfde: de werkelijkheid van God, van Jezus Christus, en de Heilige Geest. Wie doorvraagt, ontdekt: de Geest brengt geen verdeeldheid. Het is juist dezelfde Geest die verbindt.

Hans Burger

Presentie

Andreas Wöhle 27-5-21

Op een vreemde wijze werd ik de laatste maanden - terwijl de coronapandemie ons kerk-zijn juist tot digitaal bemiddelde vormen van presentie versmalde - herhaaldelijk met de vraag geconfronteerd, hoe Christus dan wel bij ons present is en hoe wij voor elkaar present zijn in ons gemeente-zijn met elkaar. Het kwam op in de synodale gesprekken over het ambt in de

Protestantse Kerk, het zette zich voort in een symposium onder de titel "Priesterlijke zielen gevraagd" en tenslotte dook het bij de voorbereiding van een *Lutheran Summerschool* over nabijheid als theologisch concept weer op. Hoe minder fysieke presentie mogelijk leek in het omgaan met elkaar, hoe meer de presentie van God in Christus en het gelovig present zijn van mensen bij en voor elkaar zich als vraag opdrong...

Wat mij opviel: Toen wij voor het eerst 'coronabedingt' *online-only* diensten gingen vieren, ondertussen al meer dan een jaar geleden, was daar vooral de vervreemding van een lege kerk en dat verwarrend donkere éne oog van die camera. Zou het lukken, presentie van God en mensen tastbaar te houden, zoals ik dat ken als ervaring in de liturgie? De aanloop voelde inderdaad kunstmatig, maar nadat ik ook zelf enkele diensten van achter een computerscherm had meegemaakt, veranderde dit. Het lukte om in dat éne camera-oog te 'duiken'. Daar doorheen bleek het mogelijk te ervaren wat ik voor mijzelf in een fysieke dienst als criterium van authenticiteit stel: dat het aanvoelt alsof ik zelfs degene, die in de laatste rij achterin zit, bij de schouder kan aanraken - voorzichtig, als bevestiging van 'wij zijn in deze ervaring met elkaar verbonden'. Duikend in dat éne oog van de camera opende zich ontmoetingsruimte tot in de woonkamers van gemeenteleden! Een vreemde, bijzondere vorm van intimiteit, die in gesprekken aan de telefoon ook van de andere kant, door gemeenteleden, werd bevestigd. Ik besepte eens te meer dat presentie en gemeenschap - ook en juist de 'gemeenschap van alle heiligen' - zich niet beperkt tot de fysieke ruimte, noch de ruimte van de tijd. Ja het is wellicht zo dat de fysieke nabijheid normaliter deze geheel andere vorm van nabijheid in Christus, die wij vieren en belijden, overstemt.

De volgende stap was voor mij bij de eucharistie. Eerst in de gestalte van 'tussenvormen', waarbij plaatsvervangend voor de gemeente enkele ambtsdragers de elementen ontvingen. Het bleef vreemd aanvoelen totdat ik verhalen hoorde van hoe in huiskamers partners elkaar brood en wijn aanreikten - soms elkaar voor het eerst als religieus subject ontmoetend en aansprekend op tastbaar geloof: priesterlijk voor elkaar!

En dan nog een stap verder (voor een protestant dan, maar goed: een lutherse protestant, dat wel!): het besef dat het heilige van het moment van de eucharistie

leed onder het onesthetisch gedoe van spatscherm, handschoen, mondkapje... En het besluit: als voorganger alléén te communiceren, pars pro toto, serieus nemend, er op vertrouwend, gelovend, dat de fysieke afstand tot de gemeenteleden geen onoverkomelijk hindernis is en dat gemeenschap ontstaat in de viering, omdat het Woord doet wat het zegt! Ja, het woord "Winkelmesse" kwam in mij op, en alle polemiek die er in de vervlogen eeuwen overheen is gegaan! Maar dit werd gelogenstraft door de reacties van gemeenteleden aan de andere kant van het donkere oog. Gemeenschap kan soms ook juist intenser worden ervaren, waar de fysieke ervaring ontbreekt! Het oog verbindt op een wijze die het 'optische' ver te boven gaat. Dat is *communio sanctorum* / gemeenschap der heiligen: katholiciteit over alle grenzen van geïnstitutionaliseerde kerken en alle beperkingen van tijd en ruimte heen.

Weer iets geleerd!

Dr. Andreas Wöhle

Bekering

Marcel Sarot 5-4-21

Enkele decennia geleden was ik te gast bij een evangelisch-reformatorische studentenvereniging om daar een lezing te houden. Voorafgaand aan mijn lezing was er een avondgebed, waarvoor ik ook was uitgenodigd. Ik vind dit een mooie gewoonte: zo'n avond beginnen met gezamenlijk zingen, bidden, uit de Bijbel lezen. Na afloop van dat avondgebed werd er gecollecteerd 'voor de zending in België.' Tot mijn stomme verbazing werd daarbij vermeld dat nog geen vijf procent van de Belgen christen was, dus dat er bijzonder veel behoefte was aan het Evangelie beneden onze zuidgrens. Tegen mijn gewoonte in heb ik geen donatie gedaan aan de collecte. In plaats daarvan heb ik aan het begin van mijn lezing uitgelegd dat er in België nogal wat katholieken wonen, dat katholieken niet geheel hetzelfde zijn als heidenen, en dat het nog maar de vraag is of je onder katholieken zending moet bedrijven.

Aan dit gebeuren moest ik terugdenken toen ik onlangs Karim Schelkens' biografie van kardinaal Willebrands las. Willebrands was in de jaren vijftig voorzitter van de Sint-Willibrordvereniging, die later is opgegaan in de Katholieke Vereniging voor Oecumene St Athanasius en St Willibrord, waarvan ik zelf inmiddels al enige jaren voorzitter mag zijn. In die jaren waren Willebrands en de Sint Willibrordvereniging vooral bezig met 'bekeringsapostolaat', een op protestanten – en in het bijzonder op predikanten – gerichte activiteit die beoogde hen terug, de moederkerk in, te loodsen. Willebrands deed wat in zijn vermogen lag: van het oprichten van een fonds om 'bekeerde' predikanten en hun gezinnen financieel te ondersteunen, via het zoeken van banen, tot aan het lobbyen in Rome voor het accepteren van gehuwde voormalige predikanten als priester.

Willebrands' ijver was voorbeeldig en hij bereikte niet onaanzienlijke resultaten, maar toch kan ik niet met trots terugzien op deze periode in de geschiedenis van 'mijn' vereniging. De omslag in Willebrands' denken kwam met Vaticanum II. In de aanloop naar en tijdens het concilie is veel gesproken over de verhouding van bekeringsapostolaat en oecumene. Er waren concilievaders die deze verhouding zagen zoals de Kerk in dezelfde periode de verhouding tussen missie en interreligieuze dialoog is gaan zien: het gaat om gelijkwaardige activiteiten waartussen geen tegenstelling is. Zij hebben niet hun zin gekregen. In de uiteindelijke tekst van het decreet over de oecumene staat slechts een heel korte passage over dit onderwerp; in het Latijn is het één zin. 'Het is echter duidelijk dat het werk van de voorbereiding en verzoening van die individuen die naar de volle katholieke gemeenschap verlangen zich van nature onderscheidt van het oecumenisch handelen. Toch is er geen enkele tegenstelling tussen beide, want beide vinden hun oorsprong in de wonderbare beschikking van God' (UR 4). Hierbij teken ik drie dingen aan. Allereerst: de woorden 'bekering' en 'apostolaat' worden vermeden. Sinds Vaticanum II worden die niet langer gebruikt voor protestanten die katholiek worden. Vervolgens suggereert de gebuikte formulering 'individuen die naar de volle katholieke gemeenschap verlangen' dat het initiatief van die individuen uitgaat, niet van de Rooms-Katholieke Kerk. Tenslotte noteer ik dat in het allerlaatste stadium Paus Paulus VI persoonlijk de formulering, dat zowel de oecumene als de voorbereiding van verzoening van hen die

naar de Katholieke Kerk overstappen voortkomen uit het werk van de Heilige Geest, heeft geschrappt. De overstap van christenen uit andere kerken naar de Katholieke Kerk wordt nu toegeschreven aan de 'wondervolle beschikking van God.' Dat is weliswaar een ronkende formulering, maar doordat elders in *Unitatis Redintegratio* van de oecumene wel wordt gezegd dat deze voortkomt uit het werk van de Heilige Geest, terwijl dit niet wordt gezegd van de 'voorbereiding en verzoening' van voormalige protestanten, is de suggestie van gelijkwaardigheid van beide activiteiten verdwenen. Al bij al lijkt hier toch duidelijk sprake van een *downgrade* van het bekeringsapostolaat.

Wij zijn op weg naar Pasen. De voorbereidingstijd is een tijd van omkeer en bekering. Tot Christus. Dat impliceert dat wij er samen aan werken de Kerk meer één, heiliger, katholieker en apostolischer te maken. Niet dat wij ons van de ene kerk tot de andere bekeren. Waarvan akte. Zelig Pasen!

Het tekort?

Herwi Rikhof 3-3-21

Het was een uitdagende uitnodiging om als rooms-katholiek theoloog en pastor te reageren op 'het tekort van de Reformatie?'. Dat vraagteken stond er niet voor niets. Het ging om een serie colleges aan de Theologische Universiteit Kampen waarin die vraag open en nieuwsgierig centraal stond. In mijn bijdrage zouden dan de sacramenten en het belang ervan centraal moeten staan. Als ik de tekst van mijn korte (video) college nu teruglees, waarin ik aandacht besteed aan de centrale categorieën van de sacramenten theologie zoals gelaagdheid en transparantie en de klassieke definitie – 'zichtbaar teken van onzichtbare genade'- 'uitpak', vallen mij drie punten op die te maken hebben met wat ik 'oecumenische communicatie' zou willen noemen. Punten die ik - bewust of onbewust - gehanteerd heb in een betoog dat niet alleen informeren wil, maar ook overtuigen.

Door te beginnen met een tekst uit de Schrift en niet de minste, namelijk het antwoord van Jezus op de vraag welk gebod het belangrijkste is, heb ik mijn toehoorders en gesprekspartners gehonoreerd. Maar meer nog, heb ik een gemeenschappelijke basis aangegeven. De Schrift is de ziel van de theologie zoals het Tweede Vaticaans Concilie dat formuleert. Een gemeenschappelijke basis is een *sine qua non* voor echte communicatie, ook in de oecumene.

Door aandacht te besteden aan het belang van rituelen in ons menselijk bestaan, heb ik die basis nog verbreed. Je hoeft niet alle argumenten van Herman de Dijn in *Rituelen* te delen, om toch zijn centrale stelling te onderschrijven dat wij in een cultuur leven die bepaald wordt door een symbolische orde waarin rituelen een doorslaggevende rol spelen. Die verbreding haalt de discussie over sacramenten uit een te binnenkerkelijk en binnentheologisch discours. Ook belangrijk voor het oecumenisch discours.

Door duidelijk te kiezen voor de visie van het Tweede Vaticaans Concilie op de sacramenten blijf ik trouw aan mijn traditie. Dat is ook een belangrijke voorwaarde voor een oecumenisch gesprek. Maar dat is niet het enige. Het belang van dit Concilie is dat het in tegenstelling tot andere concilies niet defensief van aard is, maar de kritiek vanuit de Reformatie serieus genomen heeft. Dat maakt dit onderdeel van mijn traditie tot een geschikte gesprekspartner. Daarbij komt ook nog dat de receptie van de inzichten van het Concilie nog lang niet afgerond. De uitnodiging om een bijdrage te leveren aan 'het tekort van de Reformatie?' was dan ook een onverwachte kans om bij te dragen aan die broodnodige receptie.

Herwi Rikhof

Midden in de dood zijn wij in het leven

By Hans Kronenburg 31-1-21

Enige tijd geleden stond er in het *Nederlands Dagblad* een mooie column van Bart Jan Spruyt over de middeleeuwse antifoon *Media vitae in morte sumus* - *Midden in het leven zijn wij in de dood* en Luthers 'evangelische' omkering daarvan: *Midden in de dood zijn wij in het leven*. Daarmee is inderdaad trefzeker onder woorden gebracht waar het in het evangelie

om gaat. Zo is een boetelied een troostlied geworden, waar wij, nu er een pandemie over de wereld raast die al aan meer dan twee miljoen mensen het leven heeft gekost, troost uit putten. Maar er is meer over dit lied te zeggen.

Wie vertrouwd is met het *Liedboek voor de kerken* uit 1973 en zijn opvolger *Zingen en bidden in huis en kerk* uit 2013 zal bij het lezen van genoemde column ongetwijfeld gedacht hebben aan het lied van de dichter Muus Jacobse (de neerlandicus Klaas Heeroma, 1909-1972), dat helemaal gedacht is vanuit Luthers omkering van de thematiek.

Heeroma schreef het in 1961, naar aanleiding van de hervatting van de kernbomexperimenten. In het *Compendium* bij het Liedboek voor de kerken zegt hij daarover: "Nog nooit, ook niet in oorlogstijd, had ik mij zo 'midden in de dood' gevoeld, zo 'met de dood voor ogen, met de dood in 't bloed'. Toen moest ik denken aan de middeleeuwse antifoon *Media vita in morte sumus*, door Luther vertaald – of liever: bewerkt naar een al bestaande Duitse vertaling – als *Mitten wir im Leben sind mit dem Tod umfassen*. Maar ik dacht ook aan het avondmaal, de maaltijd tot het leven, 'midden in de dood' en ik keerde de beginregel van de antifoon om: 'Midden in de dood zijn wij in het leven, want 'Eén breekt het brood om met ons te leven midden in de dood'."

De volledige tekst van het lied luidt:

*Midden in de dood
zijn wij in het leven,
want Eén breekt het brood
om met ons te leven
midden in de dood.*

*Dood is in ons bloed,
dood voor onze ogen,
maar Hij geeft ons moed,
dat wij leven mogen
met de dood in 't bloed.*

*Dat wij uit de dood
opstaan om te leven,
etend van het brood
dat Hij heeft gegeven
midden in de dood.*

*Lamp voor onze voet,
licht in onze ogen,
geef ons levensmoed
met de dood voor ogen,
met de dood in 't bloed.*

*Jezus, uit de dood
opgestaan ten leven,
wees voor ons het brood
dat wij in U leven
midden in de dood.*

*Wees voor ons de wijn,
dat wij van u drinken.
Wees voor ons de pijn,
dat wij in U zinken,
dat wij in U zijn.*

Of Heeroma wist dat Luther de tekst van de antifoon omgekeerd had? Ik denk het niet, anders zou hij het zeker vermeld hebben.

Ik houd het erop dat het Heeroma's poëtische intuïtie was die hem ertoe bracht de 'antifoon van de dood', zoals de antifoon *Media vita* genoemd werd, om te buigen tot een diepzinnig avondmaalslied, dat dit sacrament bezingt als maaltijd die leven geeft, of zoals de kerkvader Ignatius van Antiochië zei: als *pharmakon athanasias*, geneesmiddel der onsterfelijkheid.

Zei Jezus niet: "Wie mijn lichaam eet en mijn bloed drinkt, heeft eeuwig leven" (Joh. 6:54)? Wat zegt dat over de vanzelfsprekendheid waarmee de kerken besloten om in deze bange dagen geen avondmaal of eucharistie te vieren?

Hans Kronenburg